

НАРОДНІ ВИСТАВКИ КАРТИН В'ЯЧЕСЛАВА РОЗВАДОВСЬКОГО (1904–1906)

У статті проаналізовано подвизницьку діяльність В'ячеслава Розвадовського, спрямовану на початку ХХ століття на організацію та проведення на території підросійських українських губерній пересувних Народних виставок картин, вказано на значення цих мистецьких акцій для започаткування гончарської освіти у Кам'янці-Подільському, доведено роль виставок в утвердженні національної культури. До наукового обігу введено нові архівні матеріали

Ключові слова: пересувні Народні виставки картин, В'ячеслав Розвадовський, Подільська губернія, художні промисли, гончарне шкільництво.

Уперше про пересувні народні виставки картин згадав у науковому дослідженні краєзнавець і бібліограф Андрій Паравійчук (1967). Він писав: “У буремному 1905 році український художник В. К. Розвадовський (1878–1943) влаштував виставку своїх картин у м. Кам'янці-Подільському”¹. Така ж інформація міститься у дисертації на здобуття вченого ступеню кандидата мистецтвознавства (1992) та в монографії “Мистецька освіта в Україні середини ХІХ – середини ХХ ст.: структурування, методологія, художні позиції” (2005) керамолога й мистецтвознавця Ростислава Шмагала². Однак, дані твердження є хибними, оскільки першу Народну виставку картин художник організував 1904 року із більше ніж 120 картин різної тематики, а також 100–150 етюдів та ескізів інших мистців³. Хибне твердження виявлено і в досить ґрунтовній науковій студії етнолога Лариси Божко (2008)⁴, у якій дослідниця припустилася помилки, вважаючи, що, отримавши з числа випускників рисувальних класів однодумців, В'ячеслав Розвадовський “влаштував у різних губерніях України ряд виставок народних картин”⁵. Уже зазначалося, що організація Народних виставок картин була ініціативою В'ячеслава Розвадовського та інших художників, які надали свої картини для показів. Відомостей про участь випускників рисувальних класів у цій мистецькій акції нині не віднайдено, та й сумнівно що вони з'являться пізніше, оскільки діяльність таких виставок було припинено до першого випуску закладу. У більшості відомих досі публікацій про Народні виставки картин лише згадується. На їхньому тлі вирізняється стаття Аліси Антонюк (1995), у якій уперше подано досить розлогу інформацію про діяльність В. Розвадовського, спрямовану на організацію цих виставок⁶. Отже, порушена тема ще не була предметом ґрунтовного наукового дослідження.

Ідея впливу на народні художні промисли через виставки картин виникла у Правобережжі на початку ХХ ст. Ініціатором її реалізації був відомий художник В'ячеслав Розвадовський (1878–1943). 15 грудня 1900 року він успішно закінчив відділення живопису й скульптури Вищого художнього училища при Імператорській академії мистецтв. Отримавши звання художника та право викладати малюнок у навчальних закладах, В. Розвадовський ініціював організацію пересувної Народної виставки картин у селах та містечках українських губерній. Упродовж 1901 року мистець ретельно дослідив територію Гуцульщини, Буковини, Бессарабії, Поділля та Київщини. 1902 року він побував у тих місцевостях, де передбачався рух виставки, домовившись із тамтешнім керівництвом про сприяння цій справі, надіслав до Академії проект виставки із проханням винайти можливість підтримати його фінансово, а також допомогти у вирішенні деяких організаційних питань⁷. На початку 1903 року художник подав чергове клопотання, одночасно звернувшись до голівуправляючого експедицією заготівлі державних паперів із проханням зробити відтиски художніх картин, які були б доступними по вартості для сільського населення⁸. Також було підготовлено рекламну афішу пропонованого заходу. В. Розвадовський вкотре переконував, що виставка картин сучасних художників мала на меті

не комерційні, а просвітницькі завдання, знайомство народу із мистецькими творами й виховання художнього смаку⁹. Зрештою, Імператорська академія мистецтв виділила на реалізацію цього проекту 3000 руб.¹⁰. 1904 року В. Розвадовський організував першу пересувну виставку із більше ніж 120 картин історичного, релігійного й побутового змісту, а також 100–150 етюдів та ескізів художників Івана Болдирєва, Миколи Богданова-Бельського, В. Астаф'євої, Миколи Верхотурова, Костянтина Вещилова, Олександра Вальтера, Григорія Гуркіна, Сергія Зайденберга, Володимира Зарубіна, Михайла Іванова, Ганни Каринської, Олександра Лажечнікова, Василя Максимова, Івана Рєпіна, Миколи Рєріха, В'ячеслава Розвадовського та ін.¹¹. Організатори виставки вважали, що *“эстетическое развитие населения является несомненным, необходимым элементом его культурного развития”*¹². Вони вірили у те, що *“Одна за другой эти выставки поднимут эстетический уровень провинциального общества, крестьян, их влияние должно благотворно отразиться на кустарной промышленности, развивая в деревенских жителях чувство форм и прекрасного”*¹³. Розпочати справу вдалося завдяки прихильному ставленню колишнього міністра народної освіти, графа Івана Толстого¹⁴.

Маршрут пересувної Народної виставки картин був таким: Київ, Васильків, Біла Церква, Сквиря, Липовець, Немирів, Вінниця, Ямпіль, Могилів, Кам'янець-Подільський та усі села, які були розташовані між цими населеними пунктами¹⁵. Народна виставка картин “мандрувала” по містечкам та селам, і була розрахована на тамтешніх жителів. Оскільки відвідувачами виставки були переважно селяни, картини підібрали у такий спосіб, щоб в їх числі були й такі, що мали сюжет зрозумілий та близький їхньому життю; і такі, які на перший погляд здавалися незрозумілими. Проте, саме категорія таких творів зосереджувала на собі увагу глядачів, викликала жваве обговорення, породжувала цікаві коментарі. У числі експонованих творів були лише оригінали. Картини були розміщені по дві штуки у плоских ящиках, дно і кришка кожного роз'єднувалися, а на них були прикріплені художні твори¹⁶. Рами до картин були із пап'є-маше. Пересувалася виставка на розбірній підводі. Її дерев'яні частини могли слугувати стійками для палатки, у якій розташовували експозицію на ярмарках. У звичайні дні виставка розміщувалася у початкових школах та садибах поміщиків¹⁷.

Є відомості, що спочатку Імператорська академія мистецтв не підтримувала цю ініціативу В'ячеслава Розвадовського, оскільки поширеною була думка про те, що селяни не здатні зрозуміти художні твори. Але практика показала зворотнє: вони відвідували одну й ту ж виставку по кілька разів, прохали відтермінувати її від'їзд і організатори виставки задовольняли ці клопотання¹⁸.

Для формування більш повного й об'єктивного уявлення про масштаби ініційованої В. Розвадовським мистецької акції, додамо деякі відомості статистичного характеру: упродовж 1904 року народна виставка розгорталася 27 разів; експозицію переглянули жителі 200 сіл, 12 містечок, 10 міст; виставка функціонувала 120 днів; загальна кількість відвідувачів 60128 осіб, з них 40 тис. – селяни; на переїзд було витрачено 30 днів¹⁹. За інформацією художника Олександра Лажечнікова загальна чисельність відвідувачів сягнула 65 тис., з яких 45 тис. – селяни, по 10 тис. було євреїв та інтелігенції²⁰. Чия інформація є більш достовірною, В. Розвадовського чи О. Лажечнікова, встановити складно, обидва художники постійно супроводжували картини. Але різниця у 5 тис., якщо така і була, все-рівно була б на користь безперечного лідера переглядів – селянина. У тодішньому виданні “Санкт-Петербурзьких відомостей” (№182 від 06.07.1904 р.) міститься замітка про ці виставки: *“Хорошее, симпатичное дело, которое затеял молодой художник Развадовский – народныя передвижныя художественныя выставки, – имеют очень большой успех. В настоящее время он путешествует со своими экспонатами, упакованными в остроумно устроенные ящики, которые, по мере надобности, превращаются в рамы, по местечкам, селам и ярмаркам Юго-Западного края... вот выставка уехала, а на память мужику остался чисто, красиво изданный каталог, что-то за 2–3 копейки продающийся, со многими ясно и четко воспроизведенными снимками с наиболее интересных работ... Нет сомнения, что это симпатичное дело будет все развиваться и сослужит хорошую, полезную службу народу”*²¹. Про Народну виставку із захопленням писали у засобах масової інформації і в тих губерніях, де її ще не експонували. У газеті “Одесский лист” вказувалося: *“Очень хорошо было-бы,*

*если бы выставка эта посетила и наши палестины. Быть может, это оказалось бы возможным, если бы одесская земская управа обратилась к В. К. Розвадовскому с подобающей просьбой*²².

Про високу ступінь довіри до В. Розвадовського і важливість цієї акції свідчить виділення губернатором Олександром Ейлером 3 тис. руб. на організацію постійно діючої Народної виставки картин для обслуговування суто Подільської губернії²³. Проект виявився довготривалим. Наступного 1905 року, підводячи свого роду підсумок зробленої справи, сучасник писав: *“Успех превзошел многия ожидания. Всюду оказывалось радушноe содействие... Вместе с успехом выставки, росла и укреплялась энергия ея основателей и пропагаторов и, уже в настоящем году, палатки “народной выставки” разбиваются одновременно в шести губерниях*²⁴. Виставкову діяльність мистець та його однодумці розгорнули одночасно в трьох напрямках: 1) Херсонська, Полтавська, Харківська губернії; 2) Чернігівська та Київська губернії; 3) Подільська губернія. Першою відкрилася виставка у Кам'янці-Подільському – 18 травня, наступними були виставки в Одесі – 27 травня та Чернігові – 5 червня²⁵. Найчисельніша частина населення Поділля – селяни, які були носієм і продовжувачем національних традицій у художніх народних промислах, і на які найбільше були зорієнтовані організатори виставок, виправдали ці сподівання й склали 71,8% від загальної кількості відвідувачів. Дещо відмінна ситуація склалася в інших регіонах, але у співвідношенні до решти соціальних верств населення селяни все-рівно перебували у більшості. 1905 року в 11 населених пунктах Херсонської губернії, у 4-х населених пунктах Полтавської та одному Харківської губерній пересувні виставки відвідали 47276 осіб, із яких селян – 20678 чоловік (44%); у Чернігівській губернії відповідно – 25264 особи, з них селян 10796 (43%), у Київській губернії відповідно – 32486 осіб, селян – 22306 (68,7%). Таким чином на всіх трьох виставках побувало 138113 чоловік²⁶. У Києві пересувна виставка проходила за підтримки літературно-артистичного товариства²⁷. 1906 року Народна виставка картин рухалася землями Бессарабії. У подальшому В. Розвадовський планував поновити її перегляд у Катеринославщині та Херсонщині, і стартувати вона мала би із Одеси²⁸. Передбачалося, що фінансові витрати, пов'язані із розгортанням виставок візьмуть на себе земства. Прикладом послужило Подільське губернське земство, яке 1905 року взяло на себе усі витрати. Для заохочення громад, після закінчення річного маршруту, народні будинки та школи, в яких розташовували виставки, отримали в дарунок від Імператорської академії мистецтв кілька картин²⁹.

Нагадаємо, що виставкову діяльність було розгорнуто у складній політичній та економічній ситуації: Херсонщина, Чернігівщина й Полтавщина були охоплені селянським рухом. Проте, не зважаючи на це, цінуючи високе мистецтво, *“никто не посягнул на палатки выставок не охраняемые потерявшими головы администраций”*³⁰. До того ж, після подій 1905 року, у панічному страху перед селянськими заворушеннями, значна кількість поміщиків втікала за кордон і сподіватися на їхнє меценатство не доводилося. Спочатку було оголошено, що у селах вхід на виставку буде безкоштовним, а у містечках та на ярмарках вартість вхідних квитків у будні дні складала 32 коп., а у святкові – 17 коп. 1906 року плата за вхід на виставку була не обов'язковою, *“кто сколько может”*³¹ і саме завдяки такій доступності вдавалося популяризувати її діяльність. Наприклад, за три дні виставку у Кишиневі відвідали близько 2 тисяч осіб³². Кошти все-таки були потрібні, а збори склалися із мізерних сум. В. Розвадовський повідомляв, що ідею влаштування пересувної Народної виставки картин багато поміщиків сприйняли із розумінням. Зазвичай вони сплачували 20–50 коп., але траплялися випадки “значних пожертв”: графиня М. Браніцкая, якій належала 1/3 Київської губернії, та власник володінь у Могилівському повіті Д. Чихачев внесли в касу виставки по 1 руб.³³. Не завжди прохання художника задовольнялися: 1905 року у Полтаві Губернські земські збори відхилили клопотання художника про субсидію у розмірі 800 – 1000 руб. на облаштування пересувних Народних виставок картин³⁴. Були й інші перешкоди – через те, що митниця своєчасно не пропустила замовлені за кордоном репродукції, продати їх не вдалося. 1904 року на одному із переглядів було розпродано 12540 екземплярів таких репродукцій на суму 602 руб. 80 коп.³⁵. У сучасних виданнях є опис друкованих листівок із живописних творів, експонованих на Народній виставці картин 1905 року³⁶. Розраховуючи на надходження від продажу таких репродукцій, В. Розвадовський взяв позику на потреби виставки (випуск каталогу й винаймання

палаток) у розмірі 846 руб. Через вище вказані обставини, станом на лютий 1906 року цей борг залишався не погашеним³⁷. Упродовж усього часу розгортання Народних виставок картин художник звертався до заможних верств населення: *“Призываю, кому дорого народное творчество, развитие народа – залог нашей культуры, протянуть руку, дать каплю своего труда, своих средств, не стесняясь, эта капля в соединении с другими станет великой”*³⁸. У відповідь на такі заклики, він зустрічав чимало небайдужих вельмож, поміщиків, чиновників, священників, які сприяли в організації експонування виставок. В архіві Кам’янець-Подільського державного історичного музею-заповідника віднайдено укладений митцем список із 56 осіб, які опікувалися проведенням виставок на території Київської та Подільської губерній³⁹. Загалом прибуток від реалізації проекту склав 4374 руб., а витрати – 4165 руб. (заробітна плата служителям, винаймання приміщень, переїзди і т.д.). 209 руб. різниці було витрачено на повернення додому тих, хто супроводжував картини⁴⁰. Повний перелік 61 художнього твору, які експонувалися 1906 року на одній із виставок містить об’ява. Там само надруковано звернення до відвідувачів: *“Братя-селяни, не стидайтесь питати завідуючого виставой, як дивитися малюнки, що відмалевано, яке значиння має картина для людей. На всі питання за виставу і картини кождий, яко сила, змога, одерже освідчення”*⁴¹. Звернемо увагу на те, що 1906 року до жителів Бессарабської губернії організатори виставки зверталися українською та молдовською мовами. В. Розвадовський разом зі своїм братом Антоном пояснював відвідувачам експозиції зміст та головні достоїнства картин, повчав, як саме потрібно їх розглядати: *“Закройте левый глаз, а правым смотрите вот так; при этом он устроил трубку с помощью кисти руки, показывал, как именно надо смотреть”*⁴². Під час роботи виставки, за допомогою *“волшебного фонаря”* художники організовували перегляд діапозитивів картин музею Олександра III, Імператорського Ермітажу та Третьяковської галереї, у великій кількості реалізовували видання Народної виставки⁴³.

Чимало газет подавали огляд Народних виставок картин. Так, 1904 року в *“Киевской газете”* вказувалося на те, що велике зацікавлення у відвідувачів виставки викликали картини В. Розвадовського, які пропагували українську національну культуру: *“Ой не світи, місяченьку”* (цей художній твір справляв на селян особливо сильне враження, траплялися випадки, коли розчулені, вони починали співати перед картиною відому їм народну пісню), *“Жнива”*, *“Могила Шевченка”*, а портрет Кобзаря дівчата вбирали квітами⁴⁴. 1905 року в газеті *“Южная Россия”* надруковано враження відвідувача від перегляду картини В. Розвадовського *“Тарасова могила”*: *“Без слов, картина легким, приятным прикосновением задевает больные струны души украинца, вызывая заветно-скрываеваемый, грустный аккорд. Много настроения в мягком сумрачном тоне”*. І далі: *“Тем-же мягким, “украинским” настроением проникнуть и другие большия полотна этого талантливого художника”*⁴⁵. Дізнавшись про приїзд пересувної виставки картин, жителі з навколишніх сіл святково вбиралися і йшли знайомитися із творчістю художників. Оглядаючи експозицію, переймаючись зображуванним, вони плакали, сміялися, співали пісень (якщо тема картини була запозичена із народного фольклору), ділилися із митцями враженнями, дарували їм квіти, рушники, вироби художніх промислів⁴⁶. 1906 року в газеті *“Бесарабец”* дописувач Ленін опублікував кілька заміток, присвячених виставці. Він писав: *“Нужно было видеть с каким рвением, с каким восторгом и благодарностью шли, часто из далеких мест, поселяне, без различия пола и возраста, в симпатичную для них палатку картин... Крестьянки и крестьяне часто убрали гирляндами живых цветов и “рушниками”... те картины, которыя особенно приходились им по душе и сердцу”*⁴⁷. За 11 років перебування в Україні В. Розвадовський написав 70 картин та етюдів із життя народу (з них у Кам’янці-Подільському і в Поділлі – 39) із яскраво вираженими українськими демократичними мотивами. Саме ці творчі роботи були представлені на виставці і, саме проукраїнські настрої художника стануть у майбутньому причиною гонінь і переслідувань з боку імперської влади.

Про значення пересувних виставок автор однієї із тодішніх газетних заміток зауважив: *“Это пример у нас единственный в России – и дай Бог, чтобы он вытеснил со временем устраиваемые для народа балаганные развлечения, рассчитанные не на тонкое развитие изящных эстетических вкусов, как здесь, а на грубые и пошлые развлечения. Распространить в народе, в широких его массах, изящный, высокий талант таких наших*

выдающихся, нашей гордости, художников как И. Е. Репин, А. А. Киселев, Н. К. Рерих, В. И. Зарубин и многие др. – это большая заслуга инициаторов выставки... На выставке охотно дают разъяснения и справки о выставленных картинах и продаются прекрасно изданные за границей открытки в красках с картин выставки”⁴⁸. Сам В. Розвадовський писав: “Пусть бы они, эти просвещенные опекуны простонародья, сидящие по 50 лет в своих кабинетах и мудрствующие над системой просвещения народных масс, полюбовались бы как крестьяне просто смотрят картины, послушали бы их непосредственные суждения... “Ніби прочитав книжку з давняго життя, як вздрів це малювання!... Як то воно намалевано фарбою і від руки! Жива сидить і зажурилася бідна”⁴⁹. Зростання зацікавленості з боку селян до художніх творів підтвердили дані, які митець подав до Академії: при повторному розгортанні експозиції в одних і тих самих місцевостях, при меншій кількості зупинок, чисельність відвідувачів зростала: “Общество в достаточной степени оценило необходимость выставок для народа, для последних же они становятся потребностью”⁵⁰. Хоча виставки виявилися “живым и полезным делом”⁵¹, справа ця загальмувалася на самому початку свого виникнення “по причинам от инициаторов дела не зависящим и, если в конце концов оно живет и развивается теперь, то этим всецело обязано неутомимой энергии беззаветно преданных идее своего детища людей, во главе которых стоит художник Розвадовский”⁵². Очевидячки, після 1906 року пересувні Народні виставки картин, якщо і діяли, то не так масштабно. Свої зусилля В’ячеслав Розвадовський цілком зосередив на заснуванні 1905 року та діяльності Кам’янець-Подільських рисувальних класів з гончарним відділенням.

Отже, завдяки пересувним Народним виставкам картин, В’ячеславу Розвадовському та його однодумцям вдалося закласти основу для заснування й розгортання діяльності Кам’янець-Подільських рисувальних класів з гончарним відділенням і цим було покладено початок гончарному шкільництву в Кам’янці-Подільському. Художник зрушив глибу чиновницької байдужості до художнього просвітництва селян і об’єднав навколо цієї потужної й нелегкої справи різні установи та громадські організації, активізував благодійників. Він довів, що селяни свідомо сприймають мистецтво, цікавляться ним, прагнуть до нього, прикрашаючи свої оселі подільськими глиняними, тканими, вишитими, різьбленими чи плетеними виробами, витинанками та настінними розписами. Виставки підтвердили готовність кустарів до засвоєння новітніх спеціальних фахових знань, які дозволили б адаптуватися до вимог тодішнього ринку й задовольнити самі вишукані запити. Потрібно було лише створити такий художній навчальний заклад, який би привніс ці знання в кустарне виробництво і 1905 року такий заклад було відкрито.

Проаналізувавши події, які відбувалися на початку ХХ ст., переконуємося, що і через сто років, уже в ХХІ столітті, частина чиновників так само намагаються затриматися на посаді тривалий час, так само їм хочеться бачити навколо себе “затурканих селяків”, а вибираючи поміж культурно-мистецьким просвітництвом народу чи масовими гуляннями, частіше обирають “гульбища”, заохочуючи українців до “хліба й видовищ”. Настав час міняти ці звички й врешті усвідомити справжні бажання українців жити у сучасній європейській країні.

¹ Паравійчук А.Г. Кам’янець-Подільська художньо-промислова школа і її краєзнавча діяльність. Машинопис. – Кам’янець-Подільський, 1967. – С. 1.

² Шмагало Р. Т. Гончарные промыслы Украины конца XIX – начала XX веков (Исследование организационно-творческих процессов): Дисс. ... канд искусствоведения. – М., 1992. – С. 76; його ж. Мистецька освіта в Україні середини XIX – середини XX ст.: структурування, методологія, художні позиції. – Львів, 2005. – С. 133.

³ Розвадовский В. Обращение в собрание Императорской Академии Художеств. Декабрь 1903 года // Санкт-Петербурзький центральний державний історичний архів (далі – СПЦДІА). – Ф. 789. – Оп. 12. – Од. зб. 29-з. – Арк. 20–21зв. Фотокопія. Архів Кам’янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – КПМ. Д/п. 556. – Арк. 50.

⁴ Божко Л. Викладання народного мистецтва в школі В. Гагенмейстера на Поділлі (1920–1930-і роки) // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. Вип. 24. – К., 2008. – С. 69–71.

⁵ Там само. – С. 69

- ⁶ Антонюк А. В'ячеслав Костьович Розвадовський – художник, педагог, пропагандист (1875–1943) // Вісник історико-культурологічного подільського братства. – 1995. – № 4. – С. 81–84.
- ⁷ Розвадовський В. Докладная записка его Сиятельству Господину Вице-Президенту Императорской Академии Художеств. 18 апреля 1903 года // СПЦДІА. – Ф. 789. – Оп. 12. – Од. зб. 29-з. – Арк. 7–10. Фотокопия. Архів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – КПМ. Д/п. 556. – Арк. 52–55.
- ⁸ Розвадовський В. Заявление к Вице-Президенту Императорской Академии Художеств. Январь 1903 года // СПЦДІА. – Ф. 789. – Оп. 12. – Од. зб. 29-з. – Арк. 6. Фотокопия. Архів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – КПМ. Д/п. 556. – Арк. 48.
- ⁹ Розвадовський В. Обращение в собрание Императорской Академии Художеств. Декабрь 1903 года ... – Арк. 49.
- ¹⁰ Толстой И. Докладная записка канцелярии Императорской Академии Художеств. 05 февраля 1904 года // СПЦДІА. – Ф. 789. – Оп. 12. – Од. зб. 29-з. – Арк. 27. Фотокопия. Архів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – КПМ. Д/п. 556. – Арк. 62
- ¹¹ Розвадовський В. Обращение в собрание Императорской Академии Художеств. Декабрь 1903 года ... Арк. 50.
- ¹² Розвадовський В. Несколько слов и цифр по поводу “народной выставки картин” // Прибавление к Подольским губернским ведомостям. – 1904. – №297. – 7 ноября. Л.1 // Архів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – КПМ. Д/п. 556. – Арк. 32, 42
- ¹³ Розвадовський В. Докладная записка его Сиятельству Господину Вице-Президенту Императорской Академии Художеств. 18 апреля 1903 года // СПЦДІА. – Ф. 789. – Оп. 12. – Од. зб. 29-з. – Арк.7–10. Фотокопия. Архів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – КПМ. Д/п. 556. – Арк. 52–55. – Арк.54
- ¹⁴ Толстой И. Письмо от 21 апреля 1903 года // СПЦДІА. – Ф. 789. – Оп. 12. – Од. зб. 29-з. – Арк. 11–12. Фотокопия. Архів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – КПМ. Д/п. 556. – Арк. 56–58
- ¹⁵ Розвадовський В. Обращение в собрание Императорской Академии Художеств. Декабрь 1903 года ... – Арк. 50.
- ¹⁶ Розвадовський В. Несколько слов и цифр по поводу “народной выставки картин” ... – Арк. 32, 42.
- ¹⁷ Розвадовський В. Обращение в собрание Императорской Академии Художеств. Декабрь 1903 года ... – Арк. 50.
- ¹⁸ Киев. Народная выставка картин // Русские ведомости. – 1904. – 21. VII. – №201 // СПЦДІА. – Ф. 789. – Оп. 12. – Од. зб. 29-з. – Арк. 71. Фотокопия. Архів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – КПМ. Д/п. 556. – Арк. 37.
- ¹⁹ Розвадовський В. Несколько слов и цифр по поводу “народной выставки картин” // Прибавление к Подольским губернским ведомостям. – 1904. – №298. – 8 ноября. Л.1–2 // Архів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – КПМ. Д/п. 556. – Арк. 34–35.
- ²⁰ Лажечников А. О народной выставке картин. // Новое Время. Внутренния известия. – 1904. – 30 ноября. Фотокопия. Архів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – КПМ. Д/п. 556. – Арк. 68.
- ²¹ Старый. Художественныя заметки // Санкт-Петербургские ведомости. – 1904. – 6. VII. – № 182 // СПЦДІА. – Ф. 789. – Оп. 12. – Од. зб. 29-з. – Арк. 70 в. Фотокопия. Архів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – КПМ. Д/п. 556. – Арк. 39.
- ²² Открытие народной выставки // Одесский лист. – 1904. – 10. VI. – № 149 // СПЦДІА. – Ф. 789. – Оп. 12. – Од. зб. 29-з. – Арк. 70-б. Фотокопия. Архів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – КПМ. Д/п. 556. – Арк. 40.
- ²³ Лажечников А. О народной выставке картин ... – Арк. 68.
- ²⁴ Я. К-нь. Народная выставка картин // Южная Россия. – 1905. – 25 июня // Архів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Фотокопия. – КПМ. Д/п. 556. – Арк. 4.
- ²⁵ Розвадовський В. Доклад в Императорскую Академию Художеств. Январь – февраль 1906 // Архів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Фотокопия. – Д/п. 556. – Арк. 6–11.
- ²⁶ Розвадовський В. Доклад в Императорскую Академию Художеств. Январь – февраль 1906 ... – Арк. 8–10.
- ²⁷ Фоменко Д. Д., Цинковська І. І., Юхимець Г. М. Аркушеві образотворчі видання у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1904–1923): Бібліогр. покажч. / Нац б-ка України ім. В. І. Вернадського; Редкол.: О. С. Онищенко (гол.) та ін.; Авт. вступ. ст. Г. М. Юхимець. – К., 2001. – С.17.

- ²⁸ Розвадовский В. Письмо в редакцию. Народная выставка картин // Архив Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Д/п. 556/19.
- ²⁹ Я. К-нь. Народная выставка картин... – Арк. 4.
- ³⁰ Розвадовский В. Доклад в Императорскую Академию Художеств. Январь – февраль 1906... – Арк. 10.
- ³¹ Розвадовский В.К. Объявление. Палатка Народной выставки картин для Бессарабской губернии. – 1906. – Подорожі рік перший // СПЦДІА. – Ф. 789. – Оп. 12. – Од. зб. 29-з. – Арк. 67 зв.; Фотокопия. – Архив Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – КПМ. Д/п. 556. – Арк. 44.
- ³² Ленин. Народная выставка картинъ. Городской садъ // Бессарабець. – 1906. – 13 июля // Архив Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Д/п. 556/17.
- ³³ Розвадовский В. Доклад в Императорскую Академию Художеств. Январь – февраль 1906 ... – Арк. 10.
- ³⁴ Ходатайство художника В. К. Розвадовского о субсидии на устройство выставки картин // Доклады Губернской Земской Управы Полтавскому Губернскому Земскому Собранию ХLI очередного созыва 1905 года. – Полтава, 1906. – С. 155–156.
- ³⁵ Розвадовский В. Доклад в Императорскую Академию Художеств. Январь – февраль 1906... – Арк. 11.
- ³⁶ Фоменко Д. Д., Цинковська І. І., Юхимець Г. М. Вказ. праця. – С. 17.
- ³⁷ Розвадовский В. Доклад в Императорскую Академию Художеств. Январь – февраль 1906... – Арк. 11.
- ³⁸ Розвадовский В. Несколько слов и цифр по поводу “народной выставки картин” // Прибавление к Подольским губернским ведомостям. – 1904. – № 298. – 8 ноября. – Л.1–2. – Арк. 35.
- ³⁹ Розвадовский В. Лица, содействовавшие Народной выставке картин во время ее маршрута по Киевской и Подольской губернии в 1904 г. Фотокопия. Архив Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – КПМ. Д/п. 556. – Арк. 29–31.
- ⁴⁰ Розвадовский В. Доклад в Императорскую Академию Художеств. Январь – февраль 1906 ... – Арк. 11.
- ⁴¹ Розвадовский В.К. Объявление. Палатка Народной выставки картин для Бессарабской губернии...
- ⁴² Ленин. Вказ. праця.
- ⁴³ Розвадовский В. Обращение в собрание Императорской Академии Художеств. Декабрь 1903 ... – Арк. 50.
- ⁴⁴ Наши корреспонденции // Киевская газета. – 1904. – 29. IX. – № 253 // СПЦДІА. – Ф. 789. – Оп. 12. – Од. зб. 29-з. – Арк. 78. Фотокопия. Архив Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – КПМ. Д/п. 556. – Арк. 36.
- ⁴⁵ Я. К-нь. Народная выставка картин // Южная Россия. – 1905. – 26 июня // СПЦДІА. – Ф. 789. – Оп. 13. – Од. зб. 158. – Арк. 128. Фотокопия. Архив Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – КПМ. Д/п. 556. – Арк. 4.
- ⁴⁶ Лажечников А. Вказ. праця. – Арк. 68.
- ⁴⁷ Ленин. Вказ. праця.
- ⁴⁸ Народная выставка картинъ // Архив Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Д/п. 556/20.
- ⁴⁹ Розвадовский В. Письмо в редакцию. Народная выставка картин ...
- ⁵⁰ Розвадовский В. Доклад в Императорскую Академию Художеств. Январь – февраль 1906 ... – Арк. 11.
- ⁵¹ Розвадовский В. Докладная записка его Сиятельству Господину Вице-Президенту ... 18 апреля 1903 года... – Арк. 55.
- ⁵² Я. К-нь. Народная выставка картин // Южная Россия. – 1905. – 25 июня ...

В статье проанализирована подвижническая деятельность Вячеслава Розвадовского в начале XX века, направленная на организацию и проведение на территории подросийских украинских губерний передвижных Народных выставок картин; показано значение этих художественных акций для организации гончарского образования в Каменце-Подольском; доказана роль выставок в утверждении национальной культуры. В научный оборот введены новые архивные материалы.

Ключевые слова: передвижные Народные выставки картин, Вячеслав Розвадовский, Подольская губерния, художественные промыслы, гончарное школьное образование.

The article deals with the Viacheslav Rozvadovskiy's selfless activity, focused on the organization and carrying out of travelling folk exhibitions of paintings on the territory of the Russian-controlled Ukrainian governorates in the early 20th century. The author has pointed on the meaning of these art actions for the establishing of pottery school education in the city of Kamianets-Podil'skyi, the role of exhibitions in the strengthening of national culture. New archive documents were put into scientific circulation.

Keywords: travelling folk exhibitions of paintings, Viacheslav Rozvadovs'kyi, Podillya governorate, art handicrafts, pottery school education.